

К. А. Юровських,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

НЕПОРОЗУМІННЯ ЯК КОМУНІКАТИВНЕ ЯВИЩЕ: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ МЕЖІ ПОНЯТТЯ

У статті висвітлено проблему комунікативного непорозуміння, а саме: місце цього явища у процесі комунікації. Надано дефініції основним поняттям, наведено базову схему розвитку діалогу, в якому присутнє непорозуміння. У роботі розмежовано терміни, що використовуються синонімічно на позначення непорозуміння у східно- та західно-європейській науковій літературі.

Ключові слова: непорозуміння, розуміння, нерозуміння, комунікативна девіація, комунікативний зрив, комунікативна невдача, репаратури, інтерпретація.

В статье освещается проблема коммуникативного недоразумения, а именно: место этого явления в процессе коммуникации. Предоставлено дефиниции основным понятиям, приведена базовая схема развития диалога, где присутствует недоразумение. В работе разграничено термины, которые используются синонимично для обозначения недоразумения в восточно- и западноевропейской научной литературе.

Ключевые слова: недоразумения, понимание, коммуникативная девиация, коммуникативный срыв, коммуникативная неудача, репаратуры, интерпретация.

The issue of communicative misunderstanding has been in the limelight of researchers' attention for more than 30 years. The problem has been investigated from the various perspectives of the humanities and social sciences, that is why different approaches to the definition of this phenomenon appeared.

The aim of the article is to determine the place of misunderstanding in communication and differentiate the terms used to designate this notion.

Misunderstanding occupies an intermediate link in communication trichotomy: understanding – misunderstanding – non-understanding. Success in interaction depends on the interpretative activity of the recipient. Correct interpretation leads to understanding, and incorrect – to non-understanding.

The phenomenon «misunderstanding» is conveyed by a range of terms such as miscommunication, communication breakdown, communicative failure, which are used synonymously in the scientific literature.

«Miscommunication» and «misunderstanding» are usually applied interchangeably in the Western linguistic tradition. In the broad sense, miscommunication refers to any problems that arise during communication, while in the narrow sense, it coincides with the pragmatic meaning of misunderstanding, i.e. the wrong interpretation of the speaker's intention by the listener.

Misunderstanding may be repaired with a set of turns that follow, and mutual understanding may be restored. In case the corrective turns are not initiated, communication breakdown happens due to the lack of understanding. If the repair is not effective, communicative aim and perlocutionary effect are not achieved, interlocutors face a communicative failure.

In the Eastern European linguistic studies, misunderstanding is equaled to a communicative failure, but this phenomenon is not an ultimate result of interaction, it does not necessarily entail a communication breakdown or failure, that is why we deem this identification inappropriate.

Hence, misunderstanding is a communicative-cognitive complication, which arises due to unaware or aware wrong interpretation of the semantic and/or pragmatic side of the utterance by the recipient and may be corrected by repair.

Keywords: misunderstanding, understanding, communicative deviation, communication breakdown, communicative failure, repair, interpretation.

Постановка проблеми. Новітні лінгвістичні студії фокусують свою увагу на проблематичній комунікації, одною з основних категорій якої є непорозуміння. Вивчення цієї аномалії в спілкуванні зацікавило науковців соціальних та гуманітарних наук ще у 80-х рр. ХХ ст. За цей проміжок часу було здійснено колосальний прорив у розробці цього питання. У зв'язку з тим, що це явище досліджувалось із різних перспектив, виникли певні розбіжності у визначенні поняття, а також термінологічні межі поняття певним чином розмились.

Аналіз останніх досліджень. Якщо спочатку комунікативна ситуація «непорозуміння» досліджувалась з точки зору комунікативно-прагматичного підходу (Ф. С. Бацевич, Е. Вайганд, Дж. Остін, М. Даскал) та конвєрсатійного підходу (К. Баззанелла, Е. Щеглофф), то наразі науковці імплементують інтерпретаційний підхід (О. С. Кубрякова, Н. М. Печко) та соціокультурний підхід (І. І. Шенбергер). Таким чином, ще більше розширюється коло вивчення цього питання у гуманітарній сфері, залучаючи суміжні галузі. Але погляди дослідників різняться у вихідному, першопочатковому – визначенні поняття «непорозуміння», на позначення якого застосовуються різні терміни, та його місця у комунікації.

Метою даної статті є визначення місця непорозуміння у проблематичній комунікації, розмежування англословних (misunderstanding, miscommunication, communicative failure, communication breakdown) та україномовних (непорозуміння, комунікативна невдача, комунікативна девіація) термінів, що використовуються синонімічно на позначення непорозуміння, а також надання йому дефініції.

Вклад основного матеріалу дослідження. Комунікація базується на трихотомії: розуміння – непорозуміння – нерозуміння. Ці елементи визначають перебіг та результат спілкування в залежності від успішності інтерпретаційної діяльності адресата [5, с. 7]

Розуміння як вихідний термін має довгу історію дослідження із ракурсів вивчення різних дисциплін: філософії, психології, психолінгвістики, комп'ютерної лінгвістики та ін. Вперше будучи дослідженим у філософії, термін набув різнопланових тлумачень. Особливої уваги заслуговує герменевтична концепція, яка виступає науково-методологічною основою теорії розуміння. Ф. Шлейєрмахер – основоположник герменевтики – стверджував, що розуміння є взаємодією об'єктивного та суб'єктивного розуміння, тобто граматичного (що пов'язане з «духом мови») та психологічного (що тлумачиться у зв'язку з «душею автора, його індивідуальним стилем») [7, с. 73–153]. Ця діалогічна природа розуміння була покладена в основу подальших розвідок у межах даного питання.

Останнім часом розуміння активно вивчається у когнітології, де це поняття отримало наступну дефініцію: розуміння – когнітивна діяльність, результатом якої є з'ясування змісту якогось об'єкта (зазвичай тексту або дискурсу) [3, с. 58]. Тобто розуміння поєднує суб'єктивний аспект (індивідуальні когнітивні здатності) із об'єктивним (зміст поняття). Визначаючи розуміння як інтерпретаційну діяльність, В. З. Дем'янков вищеплює певні етапи розуміння, які назвав модулями, для нього «розуміння – це оціночний метатермін для процесу і результату взаємодії модулів» [3, с. 59–61]. До цих модулів він відносив наступні: 1. співвіднесення мовного знання з мовленням, що сприймається; 2. побудова і верифікація гіпотетичних

інтерпретацій; 3. «засвоєння» сказаного; 4. реконструкція замислу, намірів та мотивації автора висловлення; 5. усвідомлення нетотожності внутрішнього і модельного світів; 6. усвідомлення відносин у рамках модельного і внутрішнього світів; 7. співвіднесення модельного світу із запасом знань про об'єктивний світ; 8. співвіднесення отриманої інтерпретації (модельного світу) з лінією поведінки інтерпретатора; 9. вибір «тональності» розуміння, що забезпечує цілісність і гармонію розуміння в рамках всього контексту спілкування.

При певних порушеннях у процесі розуміння комуніканти можуть стикнутися з когнітивними ускладненнями, які в свою чергу провокують непорозуміння або нерозуміння. Розглядаючи це питання з позицій прагматики, дослідниця К. Хемфрі-Джоунс зазначала, що непорозуміння виникає, «коли слухачеві не вдається правильно зрозуміти пропозицію, яку мовець намагався передати у висловленні». Надалі вона розмежувала два явища: непорозуміння («misunderstanding») як неввірна гіпотеза у розумінні пропозиції та нерозуміння («non-understanding») як нестача розуміння, тобто відсутність гіпотези або нездатність обрати гіпотезу [12, с. 109]. До основних розбіжностей цих понять треба віднести й той факт, що реципієнт усвідомлює нерозуміння, тоді як непорозуміння проходить непоміченим, принаймні спочатку. Слухач сприймає свою інтерпретацію як істинну, хоча, насправді, вона не збігається з інтенцією мовця.

Явище «непорозуміння» розглядалось у контексті різних дисциплін соціальних та гуманітарних наук, що призвело до появи різноманітних дефініцій. У лінгвістичному ключі існує два полярні погляди на визначення цього феномену. З одного боку, непорозуміння представлялось Е. Щеглоффим як комунікативна невдача, адже «спілкування базується на розумінні і загалом легкому розумінні без зусиль» [16, с. 202]. З іншої сторони, Н. Коупленд стверджував, що «використання мови та комунікація за своєю суттю дефектні, упереджені та проблематичні», також зазначаючи, що «комунікація і є непорозуміння, нерозуміння» [8, с. 15]. Перший підхід є комунікативним, адже в його основу покладено ідеальний розвиток подій діалогу за умов кооперації мовців – успішна комунікація без труднощів. Другий погляд демонструє філософську концепцію терміну, ствержуючи, що повне взаєморозуміння між комунікантами неможливе через нездатність набутти всього тезаурусу, фонових знань, поглядів, ідей співрозмовника.

Таким чином, науковці розділились на два табори у підході до тлумачення непорозуміння: тих, хто ототожнюють непорозуміння з комунікативною невдачею або провалом, і тих, хто сприймають непорозуміння як невід'ємну, природну частину будь-якої інтеракції. Ми схилиємось до того, що непорозуміння не можна ототожнювати з комунікативною невдачею (ця гіпотеза буде розглянута у статті далі).

В англійській літературі поняття «непорозуміння» передається за допомогою misunderstanding (К. Баззанелла, Е. Щеглофф, Е. Вайганд, М. Даскал), miscommunication (А. Цанне, Б. Кейсар), communicative failure (М. Мактіар, Ф.М. Боско), communication breakdown (Л. Мілрой). В українських розвідках домінують такі терміни, як непорозуміння (Н. М. Печко), комунікативна невдача (Б. Ю. Городецький, О. П. Єрмакова, К. А. Земська, Л. Л. Славова), комунікативна девіація (Ф. С. Бацевич). Ми вважаємо за потрібне розмежувати дані терміни та визначити їхні відмінні риси для уникнення плутанини в категоріальному апараті.

Найбільш частотними термінами в англійській літературі є «miscommunication» та «misunderstanding». В деяких наукових розвідках поняття «miscommunication» використовується, коли є підстави вважати, що те, про що повідомляється є певним чином неправильним, викривленим, перекрученим [9, с. 8], тоді як в інших [8, с. 11] – застосовується більш в широкому смислі на позначення будь-якої проблеми, що може виникнути в інтеракції. Ми вважаємо, що звернення до першого визначення буде більш доцільним, тому поняття «miscommunication» співвідносимо із ситуацією у спілкуванні, в якій комунікативна інтенція мовця викривлена через неправильну її інтерпретацію реципієнтом.

Також терміном «miscommunication» денотують феномен проблематичної інтеракції загалом [9, с. 10], а «misunderstanding» відносять до самого процесу неправильного тлумачення [10, с. 305 – 306] або конкретних, індивідуальних випадків проблематичного дискурсу [8, с. 9]. Ми також будемо приймати до уваги це розмежування на основі гіпо-гіперонімічних зв'язків, але зазвичай, ці два терміни є взаємозамінюваними та широко застосовуються як повні синоніми [17, с. 5], хоча «misunderstanding» домінує в англійській науковій літературі. Термінам «miscommunication» та «misunderstanding» відповідає українське «непорозуміння».

Непорозуміння виникає на перетині двох основних функцій мови: когнітивній та комунікативній, тому вимагає розгляду саме у цих площинах.

У прагмакогнітивному ключі Е. Вайганд надала дефініції непорозумінню як формі розуміння, що частково чи повністю відхиляється від того, що мовець мав намір передати [18, с. 765]. За Г. Херстом непорозуміння трапляється у тому випадку, коли реципієнт отримує інтерпретацію, яку він вважає повною і правильною, але, яка, насправді, не збігається з тим, що мав намір передати мовець [11, с. 213]. У розумінні Н. М. Печко непорозуміння постає як комунікативно-когнітивне явище, що належить до рецепції, існує на семантично-прагматичному рівнях спілкування, є мимовільним та передбачає некоректності й неточності в утворенні внутрішньої репрезентації дискурсу інтерпретатором [5, с. 18].

Як стверджує О. О. Селіванова, непорозуміння є комунікативною подією, що інтегрує текст з іншими складниками (соціальними, етнокультурними та ін.) [6, с. 146]. В цьому визначенні прослідковується акцент на комунікативному та екстралінгвальному аспектах.

Беручи до уваги усі попередні надбання у цій галузі дослідження, ми визначаємо непорозуміння як комунікативно-когнітивне ускладнення, що виникає при неусвідомленій або усвідомленій неправильній інтерпретації семантичної та/чи прагматичної сторони висловлення реципієнтом.

Після моменту виникнення непорозуміння наступний логічний етап – імплементація репаратур з боку одного з комунікантів, хто помітив це комунікативне ускладнення [15, с. 362]. Поняття «репаратури» (repair) або «коригуючі репліки» було введено у науковий вжиток Емануелем Щеглоффим та групою авторів у книзі «The Preference for Self-Correction in the Organisation of Repair in Conversation». Вони вперше виокремили репаратури як певні механізми, що застосовуються при будь-якого роду комунікативних проблемах, «щоб спілкування не застигло на місці, коли виникає проблема... та могло бути доведене до кінця» [15, с. 363]. Таким чином, репаратури покликані відродити успішну комунікацію.

Існує декілька варіантів розгортання інтеракції після виникнення непорозуміння. За умови, що обидва мовці не усвідомлюють непорозуміння, яке виникло на певному рівні, і продовжують комунікативний акт, тобто репаратури не ініціюються, вони стикаються з комунікативним зривом (communication breakdown), який призводить до припинення інтеракції через відсутність достатнього розуміння [14, с. 8].

У випадку неефективності коригуючих реплік виникає комунікативна невдача (communicative failure). Це поняття, яке ототожнюється з «communication breakdown» в західноєвропейській літературі у широкому його розумінні, пояснюється М. Мактіаром наступним чином: «Якщо слухачеві з будь-яких причин не вдається зрозуміти, що мовець намагається пере-

дати, тоді комунікативна невдача має місце» [13, с. 35]. У вузькому розумінні термін набуває значення «misunderstanding» та «miscommunication», тобто корелює з неможливістю релевантного семантичного та/або прагматичного опрацювання висловлення слухачем.

У східноєвропейській лінгвістиці поняття «комунікативна невдача» виступає також взаємозамінюваним із непорозумінням, хоча тут, на відміну від англомовної літератури, домінує перший термін. Ф. С. Бацевич називає комунікативну невдачу комунікативною девіацією і визначає як недосягнення адресантом комунікативної мети; відсутність взаєморозуміння і згоди між учасниками спілкування [1, с. 10].

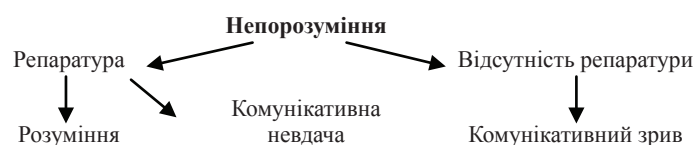
Першим надав дефініцію комунікативній невдачі Б. Ю. Городецький. У його розумінні комунікативна невдача виникає, коли за допомогою мовної дії не досягається ані практична, ані комунікативна мета [2, с. 68]. Традиційним вважається визначення О. П. Єрмакової та К. А. Земської, згідно з яким комунікативна невдача є повне або часткове нерозуміння висловлення партнером по комунікації, тобто нереалізація або часткова реалізація комунікативного наміру мовця, а також виникнення в процесі спілкування непередбаченого мовцем небажаного емоційного ефекту: образа, роздратування, подив [4, с. 31]. Тобто комунікативна невдача – недосягнення порозуміння, в результаті чого комунікативна кооперація та мета не досягаються. Комунікативні зусилля мовців зводяться нанівець в результаті нездійснення перлокутивного ефекту.

Комунікативна невдача є яскравим прикладом неуспішної комунікації, в той час як непорозуміння можна «зглядати», виправити за допомогою коригуючих реплік. Як правило, непорозуміння виступає причиною невдачі, але не кожне непорозуміння переростає у невдачу в комунікації. Тому не можна повністю отожднювати ці два поняття.

Графічно наслідки непорозумінням можна зобразити таким чином:

Таблиця 1

Наслідки комунікативного непорозуміння

Висновки. Непорозуміння виступає проміжною ланкою між розумінням і нерозумінням. Дії мовців задля подолання непорозуміння або їх відсутність визначають подальший розвиток комунікації.

Непорозуміння – комунікативно-когнітивне ускладнення, що виникає при неусвідомленій або усвідомленій неправильній інтерпретації семантичної та/чи прагматичної сторони висловлення реципієнтом і може бути виправлене за допомогою репаратур. Це поняття передається в англомовній науковій літературі за допомогою «miscommunication» та «misunderstanding». Комунікативний зрив і комунікативна невдача виступають у якості варіантів несприятливих наслідків непорозуміння у спілкуванні в залежності від неефективності або відсутності застосування коригуючих реплік.

Література:

- Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології: [монографія] / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2000. – 236 с.
- Городецький Б. Ю. Компьютерная лингвистика: моделирование языкового общения / Б. Ю. Городецкий // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : 1989. – № 24. – С. 5–29.
- Демьянков В. З. Понимание как интерпретирующая деятельность / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – М., 1983. – № 6. – С. 58–67.
- Єрмакова О. Н. К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога) / О. Н. Єрмакова, Е. А. Земская // Русский язык и его функционирование: Коммуникативно-прагматический аспект: сб. статей. – М. : Наука, 1993. – С. 30–64.
- Печко Н. М. Лінгвокогнітивні та дискурсні аспекти непорозуміння як типу інтерпретації (на матеріалі англійського діалогічного мовлення): автореф. дис. канд. філол. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. М. Печко; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2011. – 20 с.
- Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология: [монографія] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
- Шлейермахер Ф. Герменевтика / пер. с нем. А. Л. Вольського / Фридрих Шлейермахер. – Спб. : Европейский Дом, 2004. – 242 с.
- Coupland N. «Miscommunication» and problematic talk / N. Coupland, H. Giles, J. M. Wiemann. – Newbury Park, CA : Sage Publications, 1991 – 374 p.
- Cross Cultural Encounters: Communication and Miscommunication / [ed. by J B. Pride]. – Melbourne : River Seine Publications, 1985. – 211 p.
- Gumperz J. J. Individual and social differences in language use / J. J. Gumperz, D. Tannen // Individual differences in language ability and language behavior / [ed. by C. Fillmore, D. Kempler, W. S. Y. Wang]. – New York : Academic Press, 1979. – P. 305–325.
- Hirst G. Repairing conversational misunderstandings and non-understandings / G. Hirst, S. McRoy, P. Heeman, P. Edmonds, D. Horton // Speech communication. – 1994. – Vol. 15, №3. – P. 213–229.
- Humphrey-Jones C. An Investigation of the Types and Structure of Misunderstandings: dissertation. / Claire Humphrey-Jones. – University of Newcastle Upon Thyne, 1986. – 300 p.
- McTear M. Communication failure: A development perspective / Michael McTear // Communication failure in dialogue and discourse / [ed. by R. Reilly]. – Amsterdam : Elsevier, 1987. – P. 35–47.
- Milroy L. Comprehension and context: Successful communication and communicative breakdown / Lesley Milroy // Applied sociolinguistics / [ed. by P. Trudgill]. – London : Academic Press, 1984. – P. 7–31.
- Schegloff E. A. The Preference for Self-Correction in the Organization of Repair in Conversation / E. A. Schegloff, G. Jefferson, H. Sacks // Language. – 1977. – Vol. 53, No. 2. – P. 361–382.
- Schegloff E. A. Some Sources of Misunderstanding in Talk-in-Interaction / Emanuel Abraham Schegloff // Linguistics. – 1987. – № 25. – P. 201–218.
- Tzanne A. Talking at cross-purposes: The dynamics of miscommunication / Angeliki Tzanne. – Amsterdam : John Benjamins, 2000. – 263 p.
- Weigand E. Misunderstanding: The standard case / Edda Weigand // Journal of Pragmatics. – 1999. – Vol. 31, No. 6. – P. 763–785.